

Аналіз з історії дослідження писанкарства південної Волині та Острожчини зокрема

Декоративно-ужиткове мистецтво Волині, в тому числі і Острожчини, досить добре досліджено. Це, зокрема, золотарство, вишивка, гончарство, ткацтво, різьбярство. Що ж до писанкарства, досліджень мало, а ті, які є, стосуються в основному волинського Полісся.

Першим українським дослідником писанки був професор М. Сумцов. Він описав обрядове використання писанок в Україні та в інших країнах світу, приділив особливу увагу розгляду їх орнаментики [1]. Важливим внеском у вивчення історії українського писанкарства стала публікація ілюстрацій із колекції писанок лубенського музею К. Скаржинської [2]. Велику вступну статтю до альбому-каталогу цієї колекції написав С. Кулжинський [3]. Цю роботу разом із монографічним нарисом М. Сумцова можна вважати першими науковими публікаціями про українські писанки.

Дослідженням Волині займалася Ольга Петрівна Косач-Драгоманова (Олена Пчілка). Вона розпочала свої дослідження одразу після одруження, коли оселилася в старовинному містечку Звягелі (Новоград-Волинському) разом з чоловіком. Згодом вона описуватиме Луцьк, село Колодяжне неподалік Ковеля, Берестечко та Остріг в альбомі «Український народний орнамент. Вишивки, ткани, писанки», що вийшов друком у Києві в друкарні С. В. Кульженка [4]. Українські народні орнаменти несуть у собі код пам'яті, світовідчуження і світосприйняття нашого народу з прадавніх часів. Н. Стащенко зазначає, що навіть у назвах візерунків, які ретельно фіксувала Ольга Косач, промовляє українська поетична душа: «хмелик», «хвилька», «безкінечник», «косиці», «бігун», «крутики», «дзвоники» [5]. Народні назви могли відрізнитися не тільки в різних місцевостях, але й в одному і тому ж селі. Але, як зауважує дослідниця, «в цих назвах немає чужого, запозиченого, все це назви своїх рослин і предметів місцевої природи» [6].

Відсутність спеціальних видань, на думку О. Косач, була викликана складністю збирання матеріалу, браком спеціальних художніх центрів, як от «Академія художеств», яка існувала на той час тільки в Санкт-Петербурзі. Завдяки сприятливим обставинам Олені Пчілці вдалося зібрати досить велику кількість зразків народної орнаментики та впорядкувати їх у певну систему. На її переконання, у волинських орнаментах можна віднайти загальноукраїнські типи орнаментів, які збереглися тут особливо добре.

В. Ткаченко вважає, що варто відзначити роботу І. Шулікова, присвя-

чену писанкам Волині. Вона зберігається в рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Свого часу робота не була опублікована, тому й не відома дослідникам писанкарського мистецтва. Однак ця робота є багатим і цікавим джерелом інформації [7].

Необхідно відзначити працю В. Щербаківського «Основні елементи орнаменталістики українських писанок і їхнє походження» про основні орнаментальні мотиви української писанки [8].

Музейна колекція писанок у Волинському краєзнавчому музеї почала формуватися з часу відкриття цього закладу. В інвентарних журналах музею перші записи про надходження писанок відносяться до 1930-1932рр. У цих документах зафіксовано, яка місцевість скільки писанок подарувала музею: Володимир-Волинський, Горохівський, Любомльський та Луцький повіти. Та від цього зібрання в період Другої світової війни нічого не залишилося. Нова музейна колекція почала формуватися тільки в повоєнні роки. Зараз в його фондах зберігається біля двох тисяч писанок.

Якуб Гофман у Рівному в 1930 році видав статтю «Писанки волинські» у «Rocznik wolynski» [9]. Він зазначає, що сьогодні (на його час) писанка має більш естетичне, аніж сакральне значення.

Вагомий внесок у збереження і розвиток традицій українського писанкарства зробила наша землячка Олеся Романенко [10]. Її життя та творчість дослідив та опублікував у Матеріалах V наукової конференції «Остріг на порозі 900-річчя» М. Поток. Писала вона, переважно, волинські писанки. Геометричний орнамент на писанці зустрічався рідше, а частіше – це рослинний орнамент (квіточки, колоски пшениці...). Найбільша колекція робіт зберігається у доньки покійної – Ганни Сміт, значна колекція є в музеї університету Арізони [11].

Велику роль у дослідженні писанкарства та семантики Південної Волині загалом відіграла Оксана Лятуринська. Вона народилася на Кременеччині, навчалася в Острозі (школа імені графа Блудова) та Кременецькій гімназії. В Америці Оксана Михайлівна написала цикл статей фольклорно-етнографічного характеру. Це такі, як «Коляда», «Мітологічна калядка і міт», «Легенди і брехні», «Великоднє вогнище», «Вишивана сорочка», «Писанка» тощо. Дослідниця відстоює думку, що «вони беруть початок ще у Трипільлі, коли Перунові мав би бути жертвою кінь. Але етнографи, – зазначає дослідниця, – а за ними й фольклористи вважають, що Перунові жертвували бика, найпліднішу тварину. Іншому богові Велесу жертвували ялівку, а його вотивний знак – коров'ячі дійки, що відбито на короваї, оскільки завдяки його чаклунству ялівка стає короною» [12]. Символами Дажбога (Даждбога) вона вважає хрест і «боже коло». Перунові, на її

думку, присвячено горох, горіх та жолудь. Знаком Перуна Лятуринська також вважає «коня», що збережено й донині на писанках. Не обійшла вона увагою і символи зорі та Ясен-місяця, які («серп», «півмісяць») і на короваї, і в орнаментиці килима, і на вишивці використовуються. Символи Зорі та Місяця пов'язувались із людською душею. Авторка каже, що в давній час побутував звичай класти писанку до труни покійникові, як символ вічного життя. Цей звичай мав обґрунтування, оскільки побутує думка, що усе в природі починається з яйця [13].

Дослідниця роз'яснює й інші символи на писанках. Наприклад, півника вважає знаком вогню, а відповідно і сонця, як його джерела. Лятуринська вважає що не випадково півень ще й досі стоїть на деяких християнських церквах, на окремих будинках чи воротах. Стосовно церков Оксана Лятуринська помиляється – на храмах ставили зображення півня як символ апостола Петра (Христос сказав апостолам що Петро тричі Його зрадить ще до того часу, як заспіває перший півень). А от сарна, на думку Лятуринської, зображає зиму, яка відходить з приходом першого весняного бога Ярила [14].

Г. Черняхівський, який досліджував емігрантське життя та творчість Оксани Лятуринської вказував, що вона сама створювала ескізи до писанок, за якими їх й писала. Цій темі дослідниця присвятила спеціальну працю «Писанка», передруковану у «Великодньому передзвоні», що вийшов вже після її смерті. А ще була одна неопублікована стаття Лятуринської «Писанки М. Процай та її дочок» [15].

Щодо зображення хреста у вигляді букви «X», що також часто зустрічається у волинських писанках, то Лятуринська зауважує, що це є знак Дажбога, а також він увійшов в основу так званого Андріївського хреста і пізніше запорозького. «І досі в нас тільки таким способом перехрещують лопату й коцюбу, щоб припинити грозу» [16].

Дослідженням південно-волинського писанкарства сьогодні активно займається старший науковий співробітник Рівненського краєзнавчого музею Алла Миколаївна Українець. У 1993 році вона разом з Олександром Лавориком видала набір листівок з традиційними схемами розпису писанок на досліджуваній території. У вступній статті А. Українець звертається до теми технологій написання писанок та знайомить читача із типовими зразками орнаментів волинських писанок, зібраних відомим художником XIX століття Е. М. Маковським [17].

Грунтовні дослідження з писанкарства зібрані у праці Віри Манько, де представлені зразки писанок із сіл Острозького та Здолбунівського районів [18].

В селі Синів Гошанського району Рівненської області створена школа

писанкарства, яка є одним із небагатьох центрів дослідження писанки на території Південної Волині. Тут зібрані зразки з багатьох сіл Гошанського району, південні села якого межують з Острозьким, тому семантичні та колористичні особливості спільні для обох районів [19]. Неможливо визначити, який же саме тип орнаменту та кольорів був характерний для якогось окремого села, а то й навіть регіону, тому що вони перебувають у тісному взаємозв'язку, тому ми можемо робити висновки про схожі особливості писанки Південної Волині в цілому. В шкільному музеї знаходяться власне самі писанки, а в архіві зберігаються схеми написання писанок. Нам для дослідження було представлено деякі з них. Варто окремо описати кожну з колекцій зібраних в окремих селах.

В архіві школи знаходимо зображення писанок, написані Климчук Агафією Климівною у 1916 році з села Посягва. Найчастіше тут зустрічаються такі символи, як: дубове листя, клинки, маленька рожа, рожа, сорок клинків, уздечка, верболіз та маніжка (дод. В; мал. 3).

У писанках з Андрусіївської школи найчастіше зустрічається темно-бордове та коричневе тло. Орнамент найчастіше представлений флористичними мотивами, а саме – трилисник, сосонка та квітки(дод. В; мал.4).

Дроздівська школа представлена дряпанками, виконаними на жовтому тлі, пофарбованому цибулиням. Основні мотиви – волинська зізда, ромбічні композиції та листки (дод. В; мал. 5).

Цікавим є факт інтеграції символіки на писанках з села Бочаниця, де спостерігається зображення орнаменту не етнографічного походження, а модернізованого барокового (дод. В; мал. 6). В основному це флористичні орнаменти, які не несуть в собі якогось конкретного символічного навантаження. Але знаходимо одну писанку, на якій поєднується модернізований бароковий орнамент та символи зигзагів. Тло на писанках червоне та рожеве, але є ще поєднання оранжевого, зеленого та синього. Це свідчить про вплив міської культури на сільську етнографію. Візерунок, який побутує в с.Бочаниця, був характерний для періоду УНР, коли під впливом української революції художником О. Нарбутом був відроджений бароковий орнамент і трансформований до реалій двадцятого століття. В Києві створилася ціла Нарбутівська школа. Можливо, завдяки книгам з подібними ілюстраціями «барокові квіти» потрапили до Бочаниці.

Знаходимо колекцію писанок, походження якої невідоме. На одній з них зображена лілія (дод. В; мал. 7). Працівники школи надають схематичні розробки, що знаходяться в архівах школи. Звідти дізнаємося, що лілія – це квітка Божої Матері. За легендами і переказами лілія не раз виручала, прикриваючи собою Ісуса Христа і Діву Марію. Ще на одній схемі зображені баранячі рижки (дод.В; мал. 9). З проведених раніше до-

сліджень ми знаємо, що це символ наполегливості та цілеспрямованості. Тут же дізнаємось абсолютно іншу легенду, яку розповідають місцеві жителі: «Коли Ісус Христос входив у Єрусалим, його супроводжували пастухи зі своїми отарами овець. Мабуть, цій події присвячений малюнок «Баранячі роги»».

На наступній писанці зустрічаємо символи, що називають «бочечками» або «колосками». Вони символізують достаток, матеріальне і духовне багатство.

Дуже часто можна побачити на волинських писанках дубове листя, це символ мужності, чоловічої статі, а ще влади (дод. В; мал. 8).

Весну ж на писанках найчастіше зображували у вигляді квіточок (дод.В; мал. 11). Барвіночок ми можемо побачити на ще одній писанці з архіву школи, а саме віночок із зелених листочків і білих цяточок, що нагадують розміщення квітів по спіралі. Барвінок символізує красу та любов (дод. В; мал. 12).

У колекції писанок Липківської середньої школи зустрічаємося з досить цікавою, де у верхній частині розміщені квіти, які лежать на блакитному тлі, що символізує небо. На бокових частинах писанки символічно зображено чотири чаші, з яких віруючі приймають причастя. В центрі бокових частин зображений хрест і дзвоники – символи волі Христової. Білий колір, яким зображено деякі квіти та чаші досягаються за допомогою продряпування по вже пофарбованому яйці [2].

Волинські писанки завжди відрізняються своєю різнобарвністю з перевагою червоного кольору. Вони завжди мають певну пропорційність та симетрично нанесене зображення.

В деяких випадках на писанках зустрічаємо символи грабельків, дубового листя та восьмикутної зірки (дод. В; мал. 2).

Якщо проаналізувати писанки, зібрані у селах Гоцанського району, то в основному тут зустрічається рослинний та геометричний орнамент, зооморфний практично відсутній. Для опрацювання та аналізу нам представили двадцять сім писанок, з яких сім екземплярів із села Посягва, три писанки з Андрусіївської школи, три екземпляри з Дроздівської школи, три з села Бочаниця та дев'ять писанок невідомого походження.

Роль Гоцанської школи у відновленні такого виду декоративно-ужиткового мистецтва, як писанкарство, надзвичайно велика, оскільки це один з небагатьох центрів вивчення та систематизації орнаменту на території Південної Волині. Немалу роль у становленні цієї школи відіграв місцевий краєзнавець та художник Олександр Лаворик, роботи якого також знаходяться в експозиції музею школи.

Для визначення, яка ж саме писанка характерна для Південної Воли-

ні, варто зробити порівняльний аналіз волинських писанок, які ми маємо можливість досліджувати. Зокрема, це роботи, представлені в працях таких дослідників, як Якуб Гофман (дод. А), Оксана Лятуринська (дод. Б), Гощанська школа писанкарства та Віра Манько. Розглядаючи ці писанки, можемо зробити висновок, що для Волині був характерний окремий тип орнаменту та колористики. Ці особливості також залежать від самого майстра-писанкаря. Наприклад, писанки О. Лятуринської відрізняються лише частковою схожістю з волинськими, оскільки в більшості її робіт спостерігається зооморфний орнамент, зелений та синій кольори, що для Південної Волині майже не характерні. Це зумовлено тривалим її перебуванням в еміграції, відсутністю достатньої бази для вивчення особливостей волинської орнаментики, тому автентичність писанки в багатьох випадках втрачена. О. Лятуринська найбільшу увагу звертала на естетичний вигляд писанки, оскільки була художницею, але все ж досліджувала семантичне навантаження символів, зображених на ній.

В інших вищезазначених дослідників ми зустрічаємо вже характерніші ознаки волинської писанки. Наприклад, майже ідентичні екземпляри, на яких зображена «волинська зірка», часом з варіаціями, в роботі Віри Манько, (дод. Г.; мал. 1, 2, 3, 4), Якуба Гофмана (дод. А; мал. 1, 2) та в колекції Гощанської школи писанкарства (дод. В.; мал. 1, 2). Що ж до овочів, то вони зустрічаються в досить небагатьох випадках: в Я. Гофмана (дод. А; мал. 2, 4) та у Віри Манько (дод. А; мал. 26). Дуже поширеним мотивом є «безкінечник», що можемо зустріти у кожного з дослідників, крім Віри Манько (дод. А, мал. 10; дод. Б, мал. 1; дод. В, мал. 1). «Вітрячки» ж є у кожного крім Гощанської школи писанкарства (дод. А, мал. 6, 7; дод. Б, мал. 1; дод. Г, мал. 24, 36). Дуже часто зустрічається символ «сварга» (дод. А, мал. 6; дод. Г, мал. 15, 22) та «дубове листя» (дод. А, мал. 2, 4; дод. В, мал. 2, 10; дод. Г, мал. 9, 10). Що ж до кольорів, то, проаналізувавши писанки вищезазначених дослідників, можна зробити висновок, що на території Південної Волині найчастіше використовувався як гло червоний (дод. Б, мал. 2; дод. В, мал. 1, 2; дод. Г, мал. 6, 14, 25, 27, 28, 32, 33) та коричневий колір (дод. В, мал. 1; дод. Г, мал. 3, 10, 35). Інші ж кольори використовуються у писанках лише як оздоблення. Глом вони виступають рідко.

В 1994 році в США був виданий альбом під редакцією Зенона Елієва «Двадцять кіп писанок», до якої увійшло 1200 зразків, серед них 80% автентичних в тому числі і волинських [20].

У 1968 році в київському видавництві «Мистецтво» вийшов альбом «Українські писанки», який мав широкий резонанс не тільки в Україні, але і за її кордонами. Автором передмови на шести європейських мовах

виступив лікар, колекціонер та дослідник українського народного мистецтва Ераст Біняшевський (1928-1996) [21]. Через декілька тижнів тираж був розкуплений, тепер це раритет. Про українську писанку заговорив увесь світ. Вона стала символом України.

Писанкарство Південної Волині досліджене недостатньо. Конкретних напрацювань досліджуваної території майже немає. Тому ця тема є надзвичайно актуальною. Дослідження варто й надалі проводити, організувати експедиції, збирати матеріал, спогади старожилів, тим більше, що українське писанкарство частини Волині, Холмщини, практично зникло. Але по селах, в тому числі й на Рівненщині ще живе багато переселенців-холмщаків, які пам'ятають традиційні орнаменти своєї малої Батьківщини. По селах Південної Волині, особливо там, куди не дійшла «цивілізація» у повному обсязі, регіональні особливості писанкарства ще збережені. Це ми можемо прослідкувати на прикладі музею Школи писанкарства села Синів Гощанського району.

Писанка – це щось більше, ніж просто розфарбоване яйце різними кольорами та візерунками. Це – невід'ємний елемент української культури, свідомості та ментальності. Цей маленький витвір мистецтва можна назвати частиною енциклопедії українських звичаїв. В ній можна побачити сакральне значення багатьох не лише загальноукраїнських традицій, а й кожного регіону окремо. Оригінальний орнамент писанок не тільки чарує своєю вишуканістю, мініатюрністю, гармонією колориту, він містить у собі глибоку символіку, що дійшла до нашого часу та єднає із традицією минулого. Українська писанка у світі є символом нашого народу.

Література

1. Сумцов Н. Писанки. – Харьков, 1892.
2. Каталог коллекции народных писанокъ Лубенскаго Музея К. Скаржинской. – М., 1889.
3. Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. – Вып. I: С альбомом из 33 хромалитогр. и 12 черн. Табл; Всего 2219 рис/ Сост. С. К.Кульжинский, действ. Член имп. Рус. Геогр. Об-ва. – М.. 1899. – Лубенский Е. Н. Скаржинской этногр. Отдел. В т. ч. Слобожанские писанки.
4. Косачева О. Украинский народный орнамент: Вышивки, ткани, писанки. – К., 1876.
5. Надія Сташенко. «Треба добре знати народ, аби змогли прозирнути його душу». Відсвіти творчої біографії Олени Пчілки // Ольга Косач-Драгоманова (Олена Пчілка). Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки. Випуск VIII. Репригтне відтворення першого видання 1876 року. – Ковель, 2010.
6. Надія Сташенко. «Треба добре знати народ, аби змогли прозирнути його душу» Відсвіти творчої біографії Олени Пчілки // Ольга Косач-Драгоманова (Олена Пчілка). Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки.

Випуск VIII. Репринтне відтворення першого видання 1876 року. – Ковель, 2010р.

7. Ткаченко В. М. Писанкарство в Україні 1910-1980-ті роки: історіографія // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 2. – С. 93.

8. Щербаківський В. Основні елементи орнаментативі українських писанок і їхнє походження. – Прага, 1925.

9. Hoffman J. Rocznik wolynsky. Tom I / Pisanki wolynskie. – Rowne, 1930. – 138-149 s.

10. Поток М. Уроженка Острога, українська писанкарка в США Олеся Романенко (1910-1993 рр.) // Матеріали V науково-красознавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг, 1994 р. – 111с.

11. Поток М. Уроженка Острога, українська писанкарка в США Олеся Романенко (1910-1993 рр.) // Матеріали V науково-красознавчої конференції «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг, 1994 р. – 111с.

12. Лятуринська Оксана. Великодній передзвін. – Торонто, 1986 – С.34.

13. Лятуринська Оксана. Великодній передзвін. – Торонто, 1986 – С.35.

14. Лятуринська Оксана. Великодній передзвін. – Торонто, 1986 – С.69.

15. Чернихівський Г., Чернихівська В. Оксана Лятуринська. – Кременець – Тернопіль, 2002 р. – 193 с. // Архів УВАН у Нью-Йорку. – Фонд Оксани Лятуринської. – Ф. ХСУІІІ. – Од. зб. 503. – Арк. 3.

16. Лятуринська Оксана. Писанка // Наше життя. – 1953. – Ч. 4. – С. 3.

17. Українець А. Таємниці волинської писанки // Волинська писанка – Рівне, 1993 р.

18. Манько В. Символ життя. Пасхальне яйце: легенди, історія, значення // Волин. спарх. відом. – 2008. – № 04 (41).

19. Шевчук Катерина Василівна. Директор музею при школі писанкарства в селі Симонів Гоцанського району Рівненської області // пшкільні архівні матеріали. – 12 березня 2011р.

20. Елійв З. Двадцять кіп писанок: Великий альбом українських писанок. – Рочестер, Нью-Йорк, МСМХС1У[1994]. – 31 с, [75 кольор. табл.].

21. Біняшевський Е. Українська Писанка. – К.: Мистецтво, 1968.